

Козинець О.Г.

Чернігівський національний технологічний університет

Приходько В.О.

Чернігівський національний технологічний університет

ДЕРЖАВА ТА ПРАВО В УЧЕННІ Ш.Л. МОНТЕСК'Є

У статті проаналізовано погляди Ш.Л. Монтеск'є щодо виникнення держави і права, щодо основних рис ідеальної держави, необхідності поділу влади тощо.

Метою статті є розкрити сутність і зміст концепцій держави і права, вплив географічних факторів на форму її правління.

Ш.Л. Монтеск'є був одним із перших учених, які розмежували поняття «суспільство» й «державу», був противником теологічної ідеології. Основою державної влади він уважав загальний дух нації.

Під впливом історії Стародавнього Риму він наголошував, що одна з найважливіших рис, яка повинна бути притаманна суспільству й державі, – громадянська доброчинність, яка спонукала римлян ставити інтереси держави вище за власні.

Значну увагу приділяв аналізу державного ладу, форм правління.

Ідеальною державою для Ш.Л. Монтеск'є була вільна держава, яка заснована на концепції поділу влади. Влада мала бути поділена на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову.

Основна мета законодавчої влади – формулювати право у вигляді позитивних законів, нормативно-правових актів, обов'язкових для всіх. Вона має належати народу або представницькому органу.

Виконавча влада була виконавчим органом загальної волі держави й розповсюджувалася на всіх її громадян. До її основних функцій належить виконання законів, які встановлені законодавчою владою.

Судова влада мала карати злочинців і вирішувати спори приватних осіб. Основне її призначення – забезпечувати й охороняти свободу та безпеку громадян.

Цікавим було твердженням, що судді повинні відповідати соціальному стану особи, яка є підсудною, або бути рівним їй.

Ш.Л. Монтеск'є не передбачав у концепції поділу влади рівновагу різних гілок влади. Він указував на домінуюче становище законодавчої влади, оскільки їй належить право створення законів, а дві інші влади – виконавча та судова – лише реалізують, виконують і застосовують установлені закони.

Більшість поглядів Ш.Л. Монтеск'є не втратили своєї актуальності й сьогодні та застосовуються в організації сучасних держав.

Ключові слова: географічний фактор, форма правління, принцип історизму, природні та позитивні закони, поділ влади.

Постановка проблеми. З античних часів люди почали задумуватися про причини виникнення держави, механізм її управління, розвиток і побудову в суспільстві держави, учені та філософи розробляли теорії й учення, які так чи інакше висловлювали припущення та надавали відповіді на ці запитання. З розвитком людства під впливом революцій і змін у суспільному житті політико-правові вчення змінювалися й розкривалися по-новому.

Яскравий слід в історії залишили праці вчених періоду Просвітництва, вчення, які дали поштовх

буржуазним революціям у Франції та вплинули на формування ідейних положень у значній частині тодішньої Західної Європи й Америки. Просвітництво базувалося на раціональних знаннях, було спрямоване на подолання невігластва, мало на меті впровадити в життя суспільства загальнолюдські цінності, які базувалися на повазі та гідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню творчості й поглядів Ш.Л. Монтеск'є присвячена значна кількість праць науковців, але в центрі уваги перебуває переважно теорія поділу влади. До досліджень останніх часів можна

зарахувати праці В. Нерсесянца, О. Терзі та Л. Заставської, Х. Хвойницької та ін.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності та змісту концепції про державу Ш.Л. Монтеस्क'є, аналіз його поглядів щодо поняття держави та її характеристика.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шарль Луї Монтеस्क'є – один із найяскравіших представників Просвітництва, видатний політичний мислитель. Він систематизував усі вже наявні на той час знання про державу і право, звів їх у єдине ціле, побудував ієрархію їх взаємозв'язку та взаємодії.

Шарль Монтеस्क'є був одним із перших науковців, які розмежували поняття «суспільство» й «державу». Він пов'язував появу держави з певним етапом історичного розвитку суспільства, а її основною метою вбачав примирення суперечностей, що виникли між людьми в суспільстві, та направлення їх у певну правову форму розв'язання спорів між приватними особами, використовуючи при цьому загальну силу, якщо окремі особи не будуть підкорятися встановленому порядку [1]. Ш. Монтеस्क'є також був противником теологічної картини світу й відстоював її матеріалістичні засади.

Учений виділяє державу як історично необхідну умову, що визначається об'єктивними факторами суспільного розвитку, а не як довільно сформовану організацію. Ш. Монтеस्क'є, з одного боку, розглядав світ соціальних явищ як частину природи, а з іншого – виділяв їх істотну відмінність і вказував на складнішу організацію соціального світу. Основою державної влади він уважав загальний дух нації або історично даного суспільства, який і визначає розвиток або занепад держави.

Отже, Ш. Монтеस्क'є заперечував договірні теорії, не погоджувався з концепціями французьких матеріалістів, які відстоювали думку, що суспільство розвивається за законами, аналогічними законами природи [2].

Розглядаючи угоду між народами та правителями, Ш. Монтеस्क'є називає її актом прийняття основних законів держави, тим самим обґрунтовуючи ідею правління законів (ідею конституційного правління), за якого правитель (суверен) зобов'язаний виконувати природні й позитивні закони.

Як ми вже зазначали, свої теорії Ш. Монтеस्क'є розробляв на основі синтезу й аналізу всіх уже наявних поглядів. Так, під впливом історії Стародавнього Риму він уважав однією з найважливіших рис, яка повинна бути притаманною су-

спільству, державі, громадянську добродетель, яка спонукала римлян понад усе ставити інтереси держави. Цю рису він убачав у нерозривному зв'язку з політичною свободою та республіканською формою правління [3, с. 283].

Узагалі, проаналізувавши вчення Ш. Монтеस्क'є, неможливо не помітити його прихильність до принципу історизму, за допомогою якого він й обґрунтовує більшість своїх тез і положень.

Утворення і становлення держави він також розглядав як об'єктивний історичний процес. Державу виникла неодноразово із суспільством, а на певному історичному щаблі його розвитку, коли люди почали використовувати спільні блага у власних цілях і потребах. Саме за таких умов вони були змушені укладати між собою угоди, у результаті чого була створена держава, у якій усі одиничні сили підкорилися її спільній волі [2].

Ш. Монтеस्क'є обґрунтовував думку, що виникнення держави і права, різноманітність законів є результатом дії об'єктивних чинників і закономірностей, які становлять «дух законів». Серед таких чинників він виділяв географічні, зокрема клімат, величина території, рельєф місцевості, ґрунт тощо. Так, спекотний клімат сприяв устанавленню деспотії, а холодний викликав жагу до свободи, волелюбні народи живуть у гірській місцевості, а схильні до підкорення чужій волі – на рівнинах. Натепер така теорія втратила свою актуальність і доречність, оскільки ми бачимо розвиток різних форм правління незалежно від території, материка та клімату [4].

До утворення суспільства й держави люди жили за природними законами, зокрема такими як рівність, прагнення до миру, добування їжі, бажання жити спільно тощо, потім до цього переліку почали додавати інші права (позитивні), які виникали в результаті розвитку та еволюції [5].

На думку Ш. Монтеस्क'є, людина за своєю природою не агресивна і владна, а, навпаки, слабка та боязка, вона завжди прагне до рівності й миру з іншими, саме через такі риси люди прагнуть об'єднуватися в суспільство, у якому вони набувають загальної сили, однак при цьому втрачають рівність і мир. Війна, у свою чергу, спонукає соціум устанавлювати позитивні закони, які будуть регулювати відносини: міжнародне право (відносини між народами), політичне право (відносини між правителями й підданими), цивільне право (регулює відносини між громадянами). Саме така потреба у спільних, загальних для всіх законах створює потребу в утворенні та існуванні держави [1].

У такій закономірності ми вбачаємо сенс і правильний зміст і натепер.

Значну увагу в ученнях Шарль Монтеск'є приділив формам правління. Будучи прихильником теорії множинності природних форм правління, які повинні відповідати загальному духу нації, він виділив три такі форми, як республіка, монархія, деспотія.

В основу класифікації форм державного правління він заклав критерій ставлення верховної влади до політичних законів як юридично оформлених правил, що регулюють відносини між носіями влади й підлеглими. Ці закони повинні чітко окреслювати права й обов'язки кожної сторони. Окремо Ш. Монтеск'є вбачав втілення політичної свободи, тобто права робити все, що дозволено законом. Але тут же він зазначає, що така свобода загрожує «природним» намаганням верховної влади цілком підкорити собі народ.

Саме такою рисою й характеризується деспотія, коли все підпорядковано волі та самочинству вельможної особи, що має своїм наслідком безмірне нещастя підданих. За такого правління «не можна говорити без страху».

Республіка як форма правління є повністю протилежною деспотії. Тут верховна влада зосереджена в руках народу або його частини і здійснюється суворо відповідно до політичних законів.

Монархія є щось середнє та проміжне між двома вищезазначеними формами правління. У цьому випадку «управляє одна особа, але через установлені незмінні закони, унаслідок чого в ній, як і в республіці, панує благодійна політична свобода» [6].

Характер форми правління також залежить від кількості осіб, які здійснюють владу. У республіці верховна влада зосереджується в руках усього народу (у формі демократії) або певної його частини (аристократія). При монархічному правлінні керує всім одна особа, але здійснює це на підставі й у межах законів. Для деспотії характерним є воля та свавілля однієї особи поза будь-якими законами й правилами.

Наслідуючи античні вчення про державу і праву, Ш. Монтеск'є зауважував, що республіка є характерною для невеликих держав – полісів, монархія краще підходить для держав середніх розмірів, а деспотія – для великих імперій. При цьому республіканську форму правління в деяких випадках можна запровадити на більшій території тільки за умови федеративного устрою такої держави [7, с. 209].

Також Ш. Монтеск'є в працях уводить поняття «принцип правління» під час характеристики

кожної форми правління, тобто те, що примушує діяти. При республіканській формі правління це є добродесність, а при монархічній – честь, у деспотії таким принципом визначається страх [2].

Добродесність є не моральним, а політичним явищем у цьому контексті і ґрунтується на повазі до законів і відданості окремої особи загальному колективу. Честь передбачає дотримання кожним обов'язків відповідно до свого становища, а страх – це примітивне відчуття, що знаходиться поза політикою. Державний лад, заснований на страху, є корумпований і перебуває на межі політичного небуття, а піддані, які підкоряються через страх, – майже не люди [1].

Велику увагу під час вивчення державного ладу Ш. Монтеск'є приділяв протиставленню та аналізу поміркованих і непоміркованих форм правління. До поміркованих форм він зараховував демократію, аристократію, монархію, у яких відносини між правителем і громадянами здійснюються на основі закону в правовій формі, а державна влада розділена між різними соціальними силами, інституціями, посадовими особами, які здійснюють взаємний контроль і стримування від зловживання владою та порушення законів.

Яскравим прикладом непоміркованої форми правління є деспотія. Тут державна влада здійснюється довільно, немає розподілу позицій влади, усе концентрується в одній особі.

Ідеальною державою для вченого є вільна держава, яка засновується на концепції поділу влади, мета якої гарантувати безпеку громадян від свавілля зловживання владою, забезпечити їхню політичну свободу, зробити право справжнім регулятором відносин між громадянами й урядом [6].

Під час характеристики кожного виду правління Ш. Монтеск'є також керувався такими поняттями, як «природа управління» і «принцип управління».

Природу управління в працях він визначає як те, що робить його таким, яким воно є. Вона визначається кількістю осіб, наділених суверенною верховною владою, і тим, як ця влада здійснюється. Наведемо такий приклад, і монархії, і деспотії притаманна ознака, що за таких форм править усім одна особа, але за різної природи управління, а саме за монархічного режиму правитель здійснює свою владу за законом, а за деспотизму – без законів і правил, ці форми набувають зовсім різних характеристик.

Принцип правління зумовлюється відчуттями людей, на яких поширюється конкретний тип управління. На думку Шарля Луї Монтеск'є,

існує три основні різновиди політичного відчуття, кожен із яких забезпечує стабільність відповідної йому форми правління [1].

Як ми вже зазначали вище, під час визначення ідеальної держави Ш. Монтеск'є зазначав, що це вільна держава, яка базується на концепції поділу влади. Шарль Луї Монтеск'є був одним із перших, хто розробив теорію поділу влади, яка застосовується й сьогодні в більшості країн світу, у тому числі й в Україні.

«Будь-яка людина, наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямі, поки не досягне встановленої для неї межі», – писав учений у працях. З огляду на це, верховенство права в його концепції може бути забезпечене лише чітким розподілом влади на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову, з наявністю системи «стримувань і противаг» для унеможливлення зловживання з боку будь-якої. Як писав Ш. Монтеск'є про кожну з гілок: «Через першу владу король або урядовець створює тимчасові або постійні закони й поправляє чинні закони. Через другу владу він оголошує перемир'я або війну, направляє або приймає послів, забезпечує безпеку, запобігає вторгненням. Через третю владу він карає злочини або розглядає позови приватних осіб» [1].

Законодавча влада у вільній державі є лише певним вираженням загальної волі. Її основна мета – формулювати право у вигляді позитивних законів, нормативно-правових актів, обов'язкових для всіх.

Ідеальний варіант законодавчої влади Ш. Монтеск'є вбачав у наданні законодавчої влади народу, але якщо це не можливо забезпечити (наприклад, через велику кількість народу), то вона повинна здійснюватися через представницький орган.

Перевагу представників він убачав у тому, що вони здатні обговорити справи й домовитися, дійти загального вирішення, а народ до цього не придатний, бо буде становити велику перешкоду демократії й розвитку країни.

Водночас Ш. Монтеск'є зазначає, що представники повинні отримувати від своїх виборців загальну настанову, вони не потребують окремої постанови по кожній справі. Єдине, якщо депутати представляють весь народ, то вони повинні звітувати перед тими, хто їм висловив довіру.

Виконавча влада виступає як виконавчий орган загальної волі держави та розповсюджується на всіх її громадян. До її основних функцій належить виконання законів, які встановлені законодавчою владою. Бачимо, що в цьому

аспекті вона стає залежною й обмеженою в природі законодавчою владою.

Вона повинна зосереджуватися в одних руках, оскільки ця «сторона правління майже завжди вимагає швидких дій, виконується краще одним, аніж багатьма». Таку владу можуть здійснювати різні особи, але окрім членів законодавчого органу, тому що за такого формату можлива повна втрата політичної свободи, тому що можна побоюватися того, що певний монарх чи сенат створять тиранічні закони або їх тиранічно застосовуватимуть.

Судова влада «карає злочинців і вирішує спори приватних осіб», на відміну від двох попередніх, які лише регулюють і виконують спільну справу держави. Судова влада забезпечує й охороняє свободу та безпеку громадян.

Цікавою в наукових працях Ш. Монтеск'є є думка, що, аби забезпечити об'єктивність судочинства та не викликати в засудженого почуття, що його судять особи, які схильні до насильства над ним, судді повинні відповідати соціальному стану особи, яка є підсудною, або її рівнею.

Якщо судова влада невідокремлена від законодавчої та виконавчої, то втрачається свобода. Коли вона поєднана із законодавчою владою, то «життя і свобода громадян залежатимуть від сваволі, бо суддя буде законодавцем. Якщо судова влада поєднана з виконавчою, то суддя може стати гнобителем» [1].

Розглядаючи концепцію поділу влад за Ш. Монтеск'є, простежуємо, що він не передбачає рівновагу влад, а конкретно вказує на домінуюче становище законодавчої влади, адже їй належить створення законів, а дві інші влади лише реалізують, виконують і застосовують ці встановлені закони.

Аналізуючи тодішніх країн-сучасників, Ш. Монтеск'є зазначає, що в більшості європейських королівств державний устрій поміркований, тому що король, маючи у своїх руках виконавчу та законодавчу владу, залишає іншим виконувати судову владу. Кардинально інший підхід він убачає в правлінні турків, де ці три гілки влади зосереджені в особі султана, через що панує жакликий деспотизм.

В італійських республіках, де також простежується об'єднання трьох гілок влади в одному органі, свободи менше, ніж у французькій монархії. Через це, щоб утриматися при владі, урядові потрібні такі ж жорсткі заходи, як у Туреччині, про що свідчили державні інквізитори та скринька доносів.

Ш. Монтеск'є особливо звертає увагу під час обґрунтування концепції поділу влад на Італію, тому що вбачає яскравий приклад того, як республіканська форма правління в разі недотримання принципу поділу влад утрачає основні притаманні їй ознаки, а також таку важливу політичну свободу [8].

Узагалі основна ідея Ш. Монтеск'є полягає не тільки в розподілі влади в юридичному сенсі, а й в обґрунтуванні принципів рівноваги соціальних сил як умови політичної свободи. Саме на це вказує розроблена Шарлем Луї ідея єдності, яка спиралася на компроміс соціально-політичних сил у державі, оскільки він уважав, що ключовою умовою дотримання духу законів і забезпечення гарантій громадян є утвердження в житті принципу розподілу влад з одночасним обмеженням їхньої діяльності.

Висновки. Отже, Шарль Монтеск'є є одним із найвидатніших учених Просвітництва. Він став основоположником кардинально нових учень, у яких він детально аналізував минулі теорії та практики, однак майже повністю їх відкидав

і на основі їх синтезу формулював нові підходи. Шарль Луї Монтеск'є одним із перших розмежував суспільство й державу та пояснив походження останньої на основі принципу історизму, більшою мірою відкидаючи договірні теорії. Він виділяв помірковані та непомірковані форми державного правління. До першої зараховані монархія та республіка, до останньої групи – деспотія. Аналізуючи кожну з них, Ш. Монтеск'є розробив такі важливі й базові поняття, як «природа управління» та «принцип управління», якими керувалися й послідовники.

Ідеальну державу Шарль Луї Монтеск'є опишував як вільну державу, яка ґрунтується на принципі поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову, кожна з яких повинна бути самостійною та виконувати свої функції, їх повинні представляти різні особи й органи, але водночас вони повинні взаємодіяти для їх ефективності.

Більшість теорій Ш.Л. Монтеск'є не втратили своєї актуальності й сьогодні та застосовуються в організації сучасних держав.

Список літератури:

1. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів : хрестоматія. Київ, 2008. URL: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html>.
2. Музика І.В. Історія вчень про державу і право. Київ : Вид-во Вищої школи права при Ін-ті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Музика%20І.В.
3. История политических и правовых учений / под ред. В.С. Нерсисянца. Москва : ИНФРА. М, 1998. 581 с.
4. Себайн Дж. Історія політичної думки. Київ : Основи, 1997. URL: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd.htm>.
5. Хвойницька Х. Особливості трактування природно-правових ідей у творчості просвітників (Вольтер, Ж-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Філософські науки»*. 2014. № 780. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/26212>.
6. Терзі О.С., Заставська Л.Ю. Політико-правові погляди Ш. Монтеск'є. *Наука, релігія, суспільство*. 2012. № 4. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/86871/19-Terzi.pdf?sequence=1>.
7. История политических и правовых учений / под ред. О.Э. Лейста. Москва : Зерцало, 2004. 565 с.
8. Кирилюк Ф.М. Історія зарубіжних політичних вчень Нової доби : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. URL: <http://zlibrary.unblocked.nu/book/3156815/3aa6a0?>

Kozynets O.H., Prykhodko V.O. STATE AND LAW IN THE DOCTRINE OF Ch.L. MONTESQUIEU

The article analyzes the views of Ch.L. Montesquieu on the emergence of state and law, the basic features of an ideal state, the need for separation of powers, etc.

The purpose of the article is to reveal the essence and content of concepts of state and law, the influence of geographical factors on the form of its rule.

Montesquieu was one of the first scholars to distinguish between society and the state. He opposed the theological ideology. He considered the basis of state power the general spirit of the nation.

Influenced by the history of ancient Rome, he believed that one of the most important features that must be inherent in society and the state is civic virtue, which prompted the Romans to put the interests of the state above their own.

Considerable attention was paid to the analysis of the state system, forms of government.

The ideal state for Montesquieu was a free state based on the concept of separation of powers. The power was to be divided into three branches: legislative, executive and judicial.

The main purpose of the legislature is to formulate law in the form of positive laws, regulations that are binding on everyone. It must belong to the people or the representative body.

The executive power was the executive body of the general will of the state and extended to all its citizens. Its main functions include the implementation of laws established by the legislature.

The judiciary had to punish criminals and settle disputes of individuals. Its main purpose is to ensure and protect the freedom and security of citizens.

It was interesting to argue that judges should be consistent with or equal to the social status of the person in charge.

Montesquieu did not envision in the concept of separation of powers the equilibrium of different branches of government. He pointed to the dominant position of the legislature, since it has the power to create laws, and the other two authorities – the executive and the judiciary – only implement, enforce and apply the established laws.

Most views of Montesquieu have not lost their relevance today and are used in the organization of modern states.

Key words: *geographical factor, form of government, principle of historicism, natural and positive laws, separation of powers.*